

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

**ПОРІВНЯЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИЙ МЕТОД
ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ-ФІЛОЛОГА
В ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ**

doi: 10.12958/2227-2631-2021-1-43-107-115

Світлана Шпетна,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
світової літератури та російського мовознавства
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-2230-4748>*

Ольга Кіріченко,

*старший викладач кафедри
світової літератури та російського мовознавства
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-2131-9216>*

У статті розглянуто окремі аспекти використання порівняльно-типологічного методу в процесі вивчення освітнього компонента «Російська мова» здобувачами вищої освіти з Туркменістану, визначено роль і значення порівняльної характеристики туркменської та російської мов для вирішення конкретного методичного завдання: навчання студентів мови для опанування майбутньою професією вчителя російської мови і літератури. На практиці доведено, що повне виключення рідної мови в процесі навчання російської (як іноземної) мови неможливе. Засвоєння російської мови в туркменських студентів відбувається переважно через структуру рідної туркменської мови з урахуванням типологічних властивостей у фонетиці, лексикології, фразеології, морфології, з опорою на мовні, культурні, ментальні особливості, що впливає не тільки на опанування іноземною мовою, а й на краще розуміння рідної, завдяки пізнанню різних мовних культур, національних особливостей сприйняття світу та визначення свого місця в ньому. Однією з умов ефективного навчання російської мови студентів-іноземців є використання порівняльно-типологічного методу, що дає можливість викладачеві пояснити мовні особливості, з'ясувати подібності та відмінності між контактуючими мовними системами з урахуванням процесів інтерференції рідної мови в російську. Залучаючи поетапно до такої діяльності здобувачів освіти, підвищуємо рівень мотивації вивчення іноземної мови, стимулюємо покращення комунікативних навичок, а також здатність до абстрактного мислення, аналізу й синтезу, чіткого й точного висловлення думки. Такий підхід допомагає здобувачам легше засвоювати матеріал, структурувати його,

упорядкувати знання з рідної та російської мов, що значно покращує розуміння мови як такої та мовних явищ узагалі. Використання методу зіставлення допомагає туркменським студентам швидше адаптуватися до мовного середовища, адекватно розуміти та засвоювати матеріал лекцій і практичних занять, уникати типових мовних помилок, загалом подолати труднощі в процесі навчання. Розуміння мови дає студентам можливість сформулювати мовнокомунікативну компетентність у сферах професійного та ситуативного спілкування в усній і писемній формах, а відтак бути успішними у професії.

Ключові слова: здобувачі вищої освіти, порівняння, російська мова, типологія, туркменська мова.

The article considers some aspects of the use of comparative-typological method in the process of studying the educational component «Russian language» by applicants for higher education from Turkmenistan, the role and significance of the comparative characteristics of Turkmen and Russian language to solve a specific methodological task: teaching students the language to master the future profession of teacher of Russian language and literature. In practice, it is proved that the complete exclusion of the native language in the process of learning Russian (as a foreign) language is impossible. Assimilation of Russian by Turkmen students occurs in most cases through the structure of the native Turkmen language, taking into account typological properties in phonetics, lexicology, phraseology, morphology, based on linguistic, cultural, mental features, which affects not only the mastery of a foreign language but and for a better understanding of the native language, thanks to the knowledge of different language cultures, national peculiarities of perception of the world and determination of one's place in it. One of the conditions for effective teaching of Russian to foreign students is the use of comparative-typological method, which allows the teacher to explain language features, clarify similarities and differences between contact language systems, taking into account the processes of interference of native language in Russian. By gradually involving students in such activities, we increase the level of motivation to learn a foreign language, stimulate the improvement of communication skills, as well as the ability to abstract thinking, analysis and synthesis, clear and precise expression, ability to argue and support facts. This approach helps students to more easily learn the material, structure it, organize knowledge of native and Russian languages, which significantly improves the understanding of language as such and linguistic phenomena in general. The use of the method of comparison helps Turkmen students to adapt more quickly to the language environment, to adequately understand and master the material of lectures and practical classes, to prevent typical language mistakes, and in general to overcome difficulties in the learning process. Language comprehension gives students the opportunity to form linguistic and communicative competence in the areas

of professional and situational communication in oral and written forms, and thus to be successful in the profession.

Key words: applicants for higher education, comparison, Russian language, Turkmen language, typology.

Вступ. У процесі підготовки здобувачів вищої освіти з Туркменістану пріоритетним завданням є посилення практичної спрямованості викладання фахових дисциплін з метою отримання ними необхідних знань, умінь і навичок для майбутньої професії вчителя. Прийняття в Туркменістані Концепції вдосконалення навчання іноземних мов є наступним важливим кроком на шляху подальшого інноваційного розвитку національної галузі освіти.

Актуальність. Одним із важливих складників інноваційної реформи освіти Туркменістану стала мовна політика, орієнтована на вивчення учнями і студентами трьох мов – рідної туркменської, російської та англійської. Власне тому мовна підготовка іноземних громадян, здобувачів вищої освіти, є одним зі складників високої якості професійної освіти майбутніх учителів. Крім того, здобувачі вищої освіти, які закінчили навчання в ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» й отримали диплом бакалавра російської, англійської мов та зарубіжної літератури, проходять верифікацію в Туркменістані. Наявність знань і вмінь зіставлення російської і туркменської мов є запорукою успішного складання екзамену з російської мови на Батьківщині.

Аналіз досліджень проблеми. Розвиток порівняльно-типологічного мовознавства пов'язаний з іменами Е. Бургшміда, Д. Гетца, Ж. Дюбуа, А. Етьєнн, Г. Ніккеля, Ді П'єтро та ін.

Основи сучасної зіставної лінгвістики закладені вченими В. Аракіним, Ю. Жлуктенком, І. Мещаніновим, В. Скалічкою, О. Смирницьким, Є. Поліваним, Ф. Фортунатовим, Л. Щербою, В. Ярцевою та багатьма іншими. Як зазначає І. Кононенко, «на сучасному етапі становлення та розвитку типологічного мовознавства співіснують три основні напрями: історичний, який передбачає висвітлення історичних передумов розвитку та функціонування мов, зіставно-синхронний напрям, в основі якого – зіставно-типологічне мовознавство, що зумовлене з'ясуванням універсальних, спільних та відмінних рис зіставляваних мов, та контрастивний напрям, що має на меті обґрунтування окремішності кожної мови» (Кононенко, 2012, с. 15 – 16). Однак ця галузь мовознавства ще й на сьогодні перебуває в процесі становлення та розвитку.

Сфера зіставного мовознавства поступово розвивається в Україні, про що свідчить низка монографічних досліджень і наукових розвідок Н. Іваненко, В. Кушнерика, А. Лучик, А. Лящук, В. Пономаренка,

М. Фабіан; із порівняльного мовознавства активізовано роботу дисертантів.

Заслужують на окрему увагу й розвідки, пов'язані з методикою викладання російської мови іноземним громадянам. Питанням аудіювання присвячено дослідження О. Аверко-Антонович. Науковиця акцентує увагу на тому, що навчання іноземних студентів аудіювання й конспектування в процесі вивчення російської мови в комунікативній методиці є найбільш важливими. Зокрема аудіювання в плані навчання іноземних студентів такої мовленнєвої діяльності є на сьогодні надзвичайно актуальним, оскільки розвиток іншомовної комунікативної компетенції забезпечує їм повноцінне спілкування в навчально-професійній, соціально-побутовій, соціально-культурній сферах життя.

Нові перспективи розвитку освітнього процесу відкривають інформаційні технології. Питанню поєднання класичних методів із методами дистанційного навчання присвячене дослідження Ірини Сидоренко. Авторка наголошує на тому, що наразі така форма навчання забезпечує інтерактивно-інформаційну взаємодію всіх учасників процесу, будується відповідно до змісту та цілей стаціонарного навчання та завдяки можливостям інформаційного середовища може використовуватись на будь-якому етапі вивчення мови.

У роботі використано порівняльний і зіставний методи. Ураховуючи сучасні вимоги до підготовки іноземних студентів, підходи до навчання з дисципліни «Російська мова» постійно вдосконалюються, оскільки викладач часто стоїть перед вибором найбільш дієвого методу, а відтак способи вирішення цієї проблеми наразі потребують подальших досліджень.

Мета і завдання статті. Сучасні тенденції розвитку науки про мову характеризуються відродженням інтересу до типологічних досліджень з метою створення універсальних методів лінгвістичного аналізу, а також практики навчання мов і перекладу. Метою статті є аналіз типологічних подібностей і відмінностей між російською й туркменською мовами, визначення певних співвідношень між мовними структурами, з'ясування індивідуальних і специфічних ознак та врахування їх у процесі підготовки вчителя-словесника.

Виклад основного матеріалу. Порівняльне вивчення мов дало можливість науковцям вийти за межі споріднених мов і досліджувати мови різних структур, вивчаючи їхні граматичні особливості. З урахуванням того, що російська мова належить до флективної групи мов, для яких характерною є розвинена система формоутворення за допомогою флексій і чергування фонем, а туркменська мова як одна з тюркських мов належить до групи аглютинативних мов, які характеризуються утворенням граматичних форм шляхом послідовного приєднання афіксів до кореня, вченими виявлені і подібні явища, і розбіжності (Хыдыров, Ильясова, 2019).

Зазначимо, що студенти, які приїжджають на навчання до ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», володіють певною базою знань з російської мови. У них частково склалася мовна система, закріпилися найбільш уживані слова, але наявні мовленнєві помилки, пов'язані з відсутністю регулярної мовної практики. Тому мовна підготовка здобувачів вищої освіти з Туркменістану на початковому етапі є різною. Є категорія студентів, які на достатньому рівні володіють усною й писемною формами російської мови, лексикою, граматикою, стилістичними нормами і мають прекрасний потенціал до навчання. В іншій групі студентів рівень підготовки значно нижчий, вони довго адаптуються до мовного середовища, погано засвоюють матеріал і потребують більшої уваги викладача, почасти додаткових занять. Певними проблемами навчання російської мови є тісний контакт і постійна взаємодія туркменських студентів зі своїми однокласниками в позанавчальний час, де спілкування реалізується туркменською мовою, частий перехід на рідну мову на заняттях, на перервах, що затримує їх повне входження й занурення в процес вивчення мови.

Але в процесі підготовки студентів-іноземців для викладання російської мови в туркменських школах опора на рідну мову, з урахуванням особливостей її системи, відіграє важливу роль, сприяє більш глибокому розумінню й осмисленню мовних явищ і загалом лінгвокультурній адаптації.

Починаючи вивчення фонетики, викладачеві варто звернути увагу на можливість або наявність фонетичної інтерференції в російській мові здобувачів освіти – туркменів. Це означає, що часто відбувається перенесення фонетичних особливостей рідної мови на мову, яка вивчається. Зокрема, наголос, який виконує особливу роль в оформленні слова, у російській мові є вільним, не має певного місця, у туркменській мові – наголос постійний, фіксований, зазвичай падає на останній склад слова. Ураховуючи таку відмінність, здобувачі освіти в російськомовній версії слів часто традиційно наголошують останній склад. Крім того, туркменським студентам важко дається тактовий і фразовий наголос. Дещо більшої уваги потребує й емоційний наголос, тобто тренування емоційного виділення тих чи тих слів у висловлюванні напруженою вимовою певних звуків: *Ви чу-до-о-ова людина!* У російській і туркменській мовах проклітики й енклітики (частина службових слів, часток) не мають наголосу. Така тотожність у характеристиці словесного наголосу дозволяє студентам правильно об'єднувати склади у фонетичні слова. Для закріплення матеріалу можна дати завдання: *у тексті знайти проклітики та енклітики, прочитати, правильно розставивши наголоси.*

Я помню чудное мгновенье:

Передо мной явилась ты,

Как мимолетное виденье,

Как гений чистой красоты (А. Пушкин).

На наш погляд, проблематичною та в окремих випадках важкою для іноземних студентів є робота над інтонацією та її складниками, які дозволяють організувати мову фонетично та є засобом вираження різних синтаксичних значень і категорій, експресивного та емоційного забарвлення. Для більш детального розуміння значення наголосу та інтонації в реченнях можна запропонувати таке завдання: *прослухати, простежити за інтонацією, самостійно прочитати рядки вірша О. Блока. Вивчити напам'ять.*

*Ночь, улица, фонарь, аптека,
Бессмысленный и тусклый свет.
Живи ещё хоть четверть века –
Все будет так. Исхода нет.
Умрешь – начнешь опять сначала
И повторится всё, как встарь:
Ночь, ледяная рябь канала,
Аптека, улица, фонарь (А. Блок).*

Для окремих студентів-туркменів мелодика, тембр, темп мовлення, сила звучання окремих слів є непереборною проблемою, хоча в російській і туркменській мовах основним компонентом інтонації є мелодика мовлення. На особливу увагу заслуговує інтонування різних за метою висловлювання речень (розповідних, питальних, окличних) та за інтонацією (неокличних, окличних) із використанням логічного наголосу. Викладачеві доцільно добирати такі речення, кожне слово яких можна виділити голосом, зокрема і в питальному реченні, і в реченні, що є відповіддю на поставлене запитання.

У процесі вивчення розділу орфоєпії і графіки наголосимо, що російський алфавіт використовує кирилицю і включає 33 літери. У той час туркменська мова нараховує 30 літер, а з 1996 року новий туркменський алфавіт переведений на латинську графіку. Через заміну в новому алфавіті літери «э» на літеру «е» студенти часто роблять помилки в російськомовних словах з літерою «э». Крім того, літери «я», «ю» в новому алфавіті Туркменістану замінені літерами «ya», «yu», що теж позначається на неправильному написанні слів у процесі російськомовної підготовки студентів-іноземців. Відсутність літер «ц», «щ», «ъ», «ь» є фонетичними особливостями туркменської мови, а тому викладач звертає особливу увагу на правильне використання написання цих літер, оскільки недотримання орфографічних норм неминуче призводить до спотворення лексичних і граматичних значень слова.

Морфологічний принцип орфографії, який домінує в російській і туркменській мовах, вимагає однаковості в передачі морфем на письмі, їх фонемного складу й стосується написання ненаголошених голосних, суфіксів, префіксів, закінчень іменників, прикметників, дієслів. Певну складність у вимові студентів-туркменів викликає м'якість приголосних перед «ь» та голосним «е» [уэ]. Здебільшого студенти такі приголосні вимовляють твердо. Для закріплення орфоєпічних норм доречним буде

таке завдання: *Спробуйте правильно вимовити приголосні перед літерою «е» [уэ]. Чи можлива варіантність вимови? У процесі виконання вправи користуйтеся орфоепічними словниками російської мови:*

1) *артерия, бактерия, бандероль, бассейн, депрессия, зеро, компетенция, компьютер, крем, лазер, сессия;*

2) *гейзер, декада, менеджер, миксер, Одесса, прогресс, свитер, стратегия, депрессия, крем, сессия, тест, сервис.*

Вивчення розділу «Лексикологія» не викликає особливих труднощів, оскільки в російській і туркменській мовах основною лексичною одиницею є слово з його номінативною функцією. І в туркменській, і в російській мові наявні однозначні та багатозначні слова, групи слів за значенням – омоніми, синоніми, антоніми та пароніми. У семантичній структурі багатозначного слова виділяється пряме й переносне значення (метафора, метонімія, синекдоха).

Прийнята в російській фразеології класифікація фразеологізмів загалом підходить і до туркменської мови. Але багато фразеологізмів російської мови не мають еквівалентів в туркменській, як і туркменські – у російській (Хыдыров, Ильясова 2019). У такому випадку варто передати значення фразеологізмів лексичними синонімами, вільними словосполученнями або ж описовим способом. Для закріплення вивчення фразеології вартісним буде таке завдання: *із запропонованих фраз (А. Чехов) виписати фразеологізми та підібрати до них синоніми. Що б змінилось при заміні фразеологічних одиниць синонімами?*

1. *Темы есть, а остального прочего кот наплакал.*

2. *Вообще я выбился из колеи и чувствую себя не в своей тарелке.*

3. *Актеры уверяют, что я хорошо напишу пьесу, так как умею играть на нервах.*

4. *Это хорошая цель, при которой все остальные не стоят яйца выеденного.*

У процесі вивчення морфологічних і граматичних категорій російської мови іноземними студентами варто звернути особливу увагу на наявність у російській мові категорій роду для іменників і прикметників і виду для дієслів, які відсутні в туркменській мові. Викладач повинен досить ґрунтовно подати відповідний матеріал, акцентувавши увагу на граматичних засобах: закінченнях, суфіксах, префіксах, прийменниках, допоміжних словах тощо. Урахування окремих відповідностей і розбіжностей між граматичними категоріями туркменської та російської мов дозволяє викладачеві використовувати порівняльний і зіставний методи, які допоможуть студентам зрозуміти певні особливості російської мови. Зокрема прикметник у російській мові змінюється за родами, числами та відмінками (залежно від характеру основи має варіанти родових і відмінкових закінчень). У туркменській мові прикметники, рівно як і прислівники, є незмінними словами.

Морфологічні категорії в російській і туркменській мові практично збігаються. Але для іменників спільними категоріями є категорії числа та відмінка. Граматична категорія роду, поділ іменників на істоти і неістоти притаманні тільки російській мові й не мають відповідників у туркменській. Це певним чином викликає труднощі для здобувачів освіти, які вивчають російську мову. Характерною особливістю туркменської мови є наявність категорії приналежності, яка репрезентує одночасно і предмет володіння (виражений основою іменника), і особу володаря (вираженого за допомогою афіксів 1, 2, 3 особи однини і множини, які морфологічно входять до складу іменника). У російськомовному варіанті така форма може передаватися поєднанням присвійних займенників мій, твій, наш, ваш тощо всіх трьох родів з іменниками.

Питоною рисою прикметника в російській мові є його узгодженість з іменником в роді, числі, відмінку, у той час як у туркменській мові синтаксичний зв'язок прикметника з іменником здійснюється за допомогою прилягання. Присвійні прикметники передаються категорією приналежності. Певну трудність викликають м'яка і тверда групи прикметників і, відповідно, їх відмінювання. На позначення Н. Купратої, «саме відмінкові закінчення складають основні труднощі для студентів-іноземців» (Купрата, 2014, с. 111).

Числівник як частина мови в туркменській і російській мовах у семантичному, морфологічному і синтаксичному відношенні має свої особливості. Варто звернути увагу на певні морфологічні ознаки числівника в російській мові, як-от: відмінювання за відмінками і наявність в окремих числівниках категорії роду (один, две, обе). Числівник у туркменській мові змінюється за відмінками й особами.

Вивчення займенників у туркменських студентів особливих труднощів не викликає, оскільки майже всі розряди займенників у двох мовах збігаються, за винятком присвійних займенників (мой, твой, ваш, наш).

У процесі вивчення дієслова як частини мови важливо врахувати морфологічні особливості дієслів у російській мові, які мають категорії часу, виду, стану, способу дієслів, особи, роду (у минулому часі). Власне такі категорії, окрім роду й виду, характерні для дієслів туркменської мови. Особливістю неозначеної форми дієслова в туркменській мові є її зміна за відмінками й особами (у формі приналежності), за аналогією іменників.

Вивчаючи такі дієслівні форми, як дієприкметник і дієприслівник, констатуємо, що є певні відмінності. Так, дієприкметники в російській мові утворюються за допомогою суфіксів і не мають форми майбутнього часу; у туркменській – за допомогою афіксів і мають форму майбутнього часу. Але дієприкметники в російській мові, на відміну від туркменської, можуть бути зворотними. Граматичні ознаки дієприслівників

у російській і туркменській мові практично збігаються, а тому особливої складності у вивченні цієї форми дієслова у студентів не викликають.

Прислівник як незмінна частина мови має основну розбіжність, а саме: в російській мові прислівник означає ознаку дії, стану, якості тощо й пояснює різні частини мови; прислівник у туркменській мові характеризує лише ознаки дії, а тому пояснює, зазвичай, дієслово.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На сьогодні туркменські студенти розуміють, що володіння російською мовою має не лише інформаційно-культурні переваги, а й надає можливість кращого працевлаштування. Результативність викладання російської мови залежить від мотивації на досягнення високого рівня володіння мовою і, відповідно, продуктивно організованої власної навчальної та самостійної діяльності. Обов'язковою умовою ефективного навчання іноземних студентів є врахування своєрідності системи російської мови порівняно з їхньою рідною мовою, аналіз особливостей сприйняття і засвоєння цих специфічних рис цим іноземним контингентом. Вартісним для подальшого дослідження буде порівняльний аналіз культурних особливостей російської і туркменської мов на основі розумових і поведінкових стереотипів, а також розгляд специфіки навчально-пізнавальної діяльності та мовної особистості туркменських студентів.

Література

- Кононенко, І. В. (2012). Українська та польська мови: контрастивне дослідження. Варшава : Вид-во Варшавського у-ту. 804 с.
- Купрата, Н. Я. (2014). Порівняльна характеристика фонетичних та лінгвістичних особливостей української та туркменської мов. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Вип. 49 : зб. наук. пр. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. С. 110 – 114.
- Хыдыров, С. А, Ильясова, Г. К. (2019). Сопоставительная типология туркменского и русского языков. Ашхабад. 101 с.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2021 р.

Прийнято до друку 18.10.2021 р.

Рецензент – д. філол. наук, проф. Глуховцева К. Д.